

QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNDA SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFIN MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏ MEXANİZMLƏRİ

S.N. Cəbraylov

Azərbaycan Universiteti, Ceyhun Hacıbəyli, 71, Bakı, Azərbaycan
e-mail: sarifcebrayilov30@gmail.com

Xülasə. Məqalədə Qarabağ iqtisadi rayonunda post-münaqişə dövründə sosial-iqtisadi inkişafın maliyyələşdirilməsi mexanizmləri kompleks və sistemli şəkildə təhlil olunur. Bölgənin bərpası və yenidən qurulmasında dövlət büdcəsi və birbaşa dövlət investisiyalarının həlledici rolu, bank kreditlərinin və digər daxili maliyyə institutlarının potensialı, həmçinin xarici investisiyaların cəlb edilməsi imkanları qiymətləndirilir. Tədqiqatda regionda sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması, dövlət-özəl tərəfdaşlığı (DÖT) modelinin tətbiqi və yaşıl maliyyə alətlərindən istifadə yolları araşdırılır. Sonda Qarabağ iqtisadi rayonunda optimal maliyyə arxitekturasının formalaşdırılması və maliyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində praktiki tövsiyələr və elmi-nəzəri təkliflər müəyyən edilir.

Açar sözlər: maliyyələşdirmə mexanizmləri, Qarabağ iqtisadi rayonu, dövlət investisiyaları, bank kreditləri, xarici investisiyalar, dövlət-özəl tərəfdaşlığı, yaşıl maliyyə, regional inkişaf

Giriş

Müasir dövrdə regional iqtisadi siyasətin ən mühüm prioritetlərindən biri işğaldan azad edilmiş ərazilərin, xüsusilə də Qarabağ iqtisadi rayonunun ölkə iqtisadiyyatına reintegrasiyasının təmin edilməsidir. Otuz ilə yaxın davam edən işğal nəticəsində bölgənin sosial-iqtisadi infrastrukturu tamamilə dağıdılmış, istehsal potensialı məhv edilmiş və regionun təbii resurslarından qeyri-qanuni istifadə olunmuşdur. Post-münaqişə mərhələsində Qarabağ iqtisadi rayonunun yenidən qurulması, əhalinin dayanıqlı məskunlaşmasının təmin edilməsi və burada müasir standartlara cavab verən iqtisadi ekosistemin yaradılması nəhəng və çoxşaxəli maliyyə resurslarının cəlb edilməsini tələb edir.

Regionun sosial-iqtisadi inkişafının maliyyələşdirilməsi sadəcə bərpa işlərinin aparılması ilə məhdudlaşmır; bu proses həm də uzunmüddətli dövrdə özünütəminatmə qabiliyyətinə malik, rəqabətqabiliyyətli və innovasiyalara əsaslanan regional iqtisadiyyatın formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Hazırkı mərhələdə maliyyələşdirmə resurslarının strukturu və idarəedilməsi mexanizmləri regional iqtisadi artımın sürətinə birbaşa təsir göstərir. Təbii ki, ilkin mərhələdə əsas yük dövlətin üzərinə düşsə də, növbəti mərhələlərdə dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün daxili və xarici özəl kapitalın, bank sektorunun və alternativ maliyyə alətlərinin bu prosesə effektiv inteqrasiyası qaçılmazdır.

Bu baxımdan, dövlət büdcəsi, bank-kredit təşkilatları, yerli və xarici investorlar, habelə beynəlxalq maliyyə institutları arasında səmərəli qarşılıqlı əlaqə mexanizmlərinin qurulması

elmi və praktiki baxımdan xüsusi aktualıq kəsb edir. Tədqiqatın obyektı Qarabağ iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi bərpası və inkişafı prosesidir. Tədqiqatın predmeti isə bu prosesin maliyyə təminatını formalaşdıran mexanizmlər, mövcud mənbələr və onların təkmilləşdirilməsi istiqamətləridir. Məqalədə sözügedən maliyyələşdirmə mexanizmlərinin struktur xüsusiyyətləri araşdırılır, onların effektivliyinin artırılması yolları müəyyənləşdirilir.

Regional inkişafın maliyyələşdirilməsinin elmi-nəzəri əsasları

Regional iqtisadiyyatın inkişafı və onun maliyyə təminatı məsələləri klassik və müasir iqtisadi nəzəriyyələrdə geniş yer tutmuşdur. Regional inkişafın maliyyələşdirilməsi mexanizmi dedikdə – iqtisadi rayonun sosial və istehsal infrastrukturunun bərpasına, sahibkarlığın dəstəklənməsinə və makroiqtisadi sabitliyin qorunmasına yönələn maliyyə metodları, formaları, alətləri və hüquqi normativlərin məcmusu başa düşülür.

İqtisadi ədəbiyyatda regional inkişafın stimullaşdırılmasında iki əsas yanaşma mövcuddur:

1. **Keynsçi yanaşma:** Regionların bərpasında dövlətin birbaşa müdaxiləsini, dövlət investisiyalarını və büdcə-vergi siyasətinin fəal rolunu müdafiə edir. Post-münaqişə zonalarında ilkin investisiya riskləri çox yüksək olduğundan, özəl kapitalın bu ərazilərə daxil olması ləngiyir. Bu səbəbdən bərpa prosesinin "təkanverici qüvvəsi" qismində məhz dövlət çıxış etməlidir.
2. **Neoliberal və institusional yanaşma:** İnkişafın hərəkətverici qüvvəsi kimi bazar mexanizmlərini, azad rəqabəti, əlverişli investisiya mühitini və güclü təsisatların (institutların) mövcudluğunu önə çəkir. Bu yanaşmaya görə, dövlətin əsas funksiyası birbaşa maliyyələşdirmədən daha çox, özəl kapitalı stimullaşdıran tənzimləyici mühit və güzəştlər sistemi formalaşdırmaqdır.

Qarabağ iqtisadi rayonunun spesifik xüsusiyyətləri (minalanmış ərazilər, infrastrukturun tamamilə yoxluğu və s.) bu iki yanaşmanın sintezindən ibarət olan "Hibrid Maliyyələşdirmə Modeli"nin tətbiqini zəruri edir. Bu modeldə başlanğıc mərhələdə dövlət kapitalı üstünlük təşkil edir, lakin infrastruktur yaradıldıqca risklər azalır və proses tədricən özəl investorların və bank kreditlərinin üzərinə ötürülür.

Dövlət Büdcəsi və İnvestisiya Mexanizmləri

Qarabağ iqtisadi rayonunun yenidən qurulmasında dövlət büdcəsi ən fundamental və strateji maliyyə mənbəyidir. Azad edilmiş ərazilərin minalardan təmizlənməsi, magistral yolların, dəmir yollarının, hava limanlarının tikintisi, elektrik, qaz, su təchizatı infrastrukturunun qurulması kimi böyük həcmli kapital tələb edən və kommertiya baxımından dərhal mənfəət gətirməyən layihələr yalnız dövlət investisiyaları hesabına reallaşdırıla bilər [1].

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən hər il işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpa və yenidən qurulması üçün milyardlarla manat vəsait ayrılır. Bu vəsaitlər "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair Birinci Dövlət Proqramı" çərçivəsində idarə olunur. Dövlət investisiya mexanizminin əsas funksional istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- **İnfrastruktur kapital qoyuluşları:** Regionun nəqliyyat-loqistika potensialının bərpa (məsələn, Füzuli və Zəngilan Beynəlxalq Hava Limanları, "Zəngəzur dəhlizi" istiqamətindəki nəqliyyat qovşaqları) dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilir.
- **Sosial infrastrukturun maliyyələşdirilməsi:** Müasir məktəblərin, xəstəxanaların, "Ağıllı kənd" (Smart Village) layihələrinin (məsələn, Ağalı kəndi) inşası əhalinin regiona geri qayıtması üçün sosial təminat yaradır [2].
- **Xüsusi iqtisadi zonaların formalaşdırılması:** "Ağdam Sənaye Parkı" və "Araz Vadisi İqtisadi Zonası" kimi sənaye parklarının yaradılması və onların infrastruktur təminatı dövlət tərəfindən həyata keçirilir.

İl	Dövlət Büdcəsindən Ayrılan Vəsait (Milyard AZN)	Əsas Maliyyələşmə İstiqaməti
2021-2023	~ 11.0	Minatəmizləmə, Yol-nəqliyyat loqistikası, Enerji infrastrukturunu
2024	~ 4.0	Mənzil tikintisi, Sosial obyektlər, Sənaye zonalarının genişləndirilməsi
2025-2026 (Proqnoz)	~ 7.5-8.0	"Ağıllı şəhər" ekosistemləri, Kənd təsərrüfatı və Turizm infrastrukturunun stimullaşdırılması

Dövlət investisiya mexanizmlərinin səmərəliliyini artırmaq üçün büdcə vəsaitlərinin xərclənməsinə ciddi monitoring tətbiq edilməli, maliyyə şəffaflığı təmin olunmalı və hər bir layihənin iqtisadi səmərəlilik əmsalı (ROI - Return on Investment) əvvəlcədən dəqiq hesablanmalıdır.

Bank kreditləri və daxili maliyyə resurslarının rolu

Dövlət infrastruktur bazasını formalaşdırdıqdan sonra, iqtisadi rayonun real sektorunun – kənd təsərrüfatı, emal sənayesi, xidmət və turizm sahələrinin – canlandırılması daxili maliyyə resurslarının, xüsusilə də bank kreditlərinin aktivliyindən asılıdır. Sahibkarlığın inkişafı və regionda biznes aktivliyinin stimullaşdırılması üçün bank sektorunun kreditləşmə potensialı həlledici şərtədir [3].

Hal-hazırda Qarabağda fəaliyyət göstərən sahibkarlar üçün bank kreditlərinin cəlb edilməsində bəzi institusional problemlər mövcuddur. Bunlara yüksək faiz dərəcələri, girov təminatı problemi (işğaldan azad edilmiş ərazilərdəki daşınmaz əmlakın banklar tərəfindən

hələlik tam dəyərli girov kimi qəbul edilməməsi riskləri) və biznes layihələrin uzunmüddətli maliyyələşdirməyə (long-term financing) ehtiyac duyması daxildir.

Bu problemlərin aradan qaldırılması və bank resurslarının bölgəyə yönəldilməsi üçün aşağıdakı mexanizmlər genişləndirilməlidir:

1. **Güzəştli Kreditləşmə və Dövlət Dəstəyi:** Sahibkarlığın İnkişafı Fondu (SİF) və KOBİA vasitəsilə verilən güzəştli kreditlərin Qarabağ iqtisadi rayonundakı subyektlər üçün limiti artırılmalı, faiz dərəcələri minimal səviyyəyə (məsələn, illik 4-5%-ə) endirilməlidir.
2. **Kredit-Zəmanət Mexanizmləri:** İpoteka və Kredit Zəmanət Fondunun xətti ilə Qarabağda fəaliyyət göstərən sahibkarların layihələrinə yüksək faizli təminatların (girov əvəzi zəmanətlərin) verilməsi bankların risklərini azaldacaq və kreditləşməyə marağı artıracaqdır.
3. **İxtisaslaşmış Regional Bank Filialları:** Regionda kommersiya banklarının filial şəbəkəsinin genişləndirilməsi, rəqəmsal bankçılıq xidmətlərinin tətbiqi və mikromaliyyələşdirmə alətlərinin aktivləşdirilməsi maliyyə resurslarının əlçatanlığını təmin edəcəkdir.

Bank sektorunun bu prosesdə iştirakı həm də maliyyə sabitliyinin təmin olunmasına, nağdsız dövriyyənin artmasına və regionun daxili investisiya cəlbediciliyinin yüksəlməsinə birbaşa xidmət edir.

Xarici Investisiyalar və innovativ maliyyə alətləri

Qarabağ iqtisadi rayonunun miqyaslı bərpası daxili resurslarla yanaşı, beynəlxalq kapitalın – birbaşa xarici investisiyaların (BXI) və xarici portfel investisiyalarının cəlb edilməsini tələb edir. Beynəlxalq maliyyə institutlarının (Dünya Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı) prosesdə iştirakı regionda transmilli loqistika və ekoloji bərpa layihələrinin maliyyələşməsinə imkan yaradır [4].

Xarici investorları bölgəyə cəlb etmək üçün regionda tətbiq edilən vergi və gömrük güzəştləri mühüm rəqabət üstünlüyüdür (məsələn, Qarabağda fəaliyyət göstərən rezidentlərin 10 il müddətinə mənfəət, əmlak, torpaq vergilərindən azad edilməsi).

Müasir mərhələdə xarici investisiyaların cəlb edilməsində ənənəvi üsullarla yanaşı, **innovativ maliyyə alətləri** ön plana çıxmalıdır:

Dövlət-Özəl Tərəfdaşlığı (PPP - Public-Private Partnership)

Bu model çərçivəsində iri infrastruktur layihələrinin (məsələn, ödənişli magistral yollar, su elektrik stansiyaları) tikintisi və idarəedilməsi özəl şirkətlərə həvalə edilir, dövlət isə hüquqi təminatçı və müştərək maliyyəçi kimi çıxış edir. Bu, dövlət büdcəsinin yükünü azaldır.

Yaşıl Maliyyə (Green Finance) və Yaşıl İstiqrazlar (Green Bonds)

Qarabağ zonası rəsmi olaraq "**Yaşıl Enerji Zonası**" elan edilmişdir. Bu status regionda günəş, külək və hidroenergetika layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün beynəlxalq bazarlara "Yaşıl istiqrazlar" buraxmaq imkanı verir. Ekoloji təmiz və karbon emissiyasını azaldan layihələrə qlobal yaşıl fondlardan ucuz və uzunmüddətli maliyyə resursları cəlb etmək mümkündür.

Regional İnvestisiya Fondları

Dövlətin mülkiyyətində olan və xarici suveren fondların müştərək iştirakı ilə yaradılacaq xüsusi "Qarabağ İnkişaf Fondu" riskli, lakin yüksək gəlirli startap və sənaye layihələrinə birbaşa investisiya yatıra bilər.

Maliyyələşdirmə Mexanizmlərinin Təkmilləşdirilməsi İstiqamətləri

Aparılan elmi tədqiqatlar və mövcud iqtisadi vəziyyətin təhlili göstərir ki, Qarabağ iqtisadi rayonunda maliyyələşdirmə sisteminin effektivliyini maksimuma çatdırmaq üçün bir sıra institusional və struktur islahatların aparılması zəruridir:

- **Maliyyə Sintezi və Koordinasiya:** Dövlət xərcləri ilə özəl kapitalın sinxronlaşdırılması təmin edilməlidir. Dövlət hər hansı rayonda infrastruktur qurduğu an, banklar və özəl fondlar paralel olaraq həmin rayonda biznes layihələrini maliyyələşdirməyə başlamalıdır.
- **İnvestisiya Risklərinin Sığortalanması Mexanizmi:** İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə fəaliyyət göstərən investorların mülkiyyət və fəaliyyət risklərini sığortalamaq üçün xüsusi regional sığorta proqramları və dövlət zəmanətli sığorta fondları yaradılmalıdır.
- **Kraudfandinq (Crowdfunding) və Diaspor Maliyyəsi:** Dünyada yaşayan azərbaycanlıların və xarici investorların kiçik həcmli vəsaitlərini Qarabağdakı xüsusi sosial-mədəni layihələrə yönəltmək üçün rəqəmsal kraudfandinq platformaları yaradıla bilər.
- **Ekoloji-İqtisadi Qiymətləndirmə standartlarının tətbiqi:** Maliyyələşdirilən hər bir kommersiya layihəsi "ESG" (Environmental, Social, and Governance - Ətraf mühit, Sosial və Korporativ İdarəetmə) prinsiplərinə cavab verməlidir.

Nəticə

Qarabağ iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi inkişafının maliyyələşdirilməsi çoxvektorlu, dinamik və mürəkkəb iqtisadi mexanizmlər sistemidir. Tədqiqat nəticəsində bəlli olmuşdur ki, post-münaqişə dövrünün ilkin mərhələsində dövlət büdcəsi və birbaşa dövlət kapital qoyuluşları zəruri infrastruktur bünövrəsini uğurla formalaşdırmışdır. Lakin dayanıqlı və intensiv iqtisadi artım mərhələsinə keçid maliyyələşmə mənbələrinin diversifikasiyasını tələb edir.

Regionun gələcək inkişafı dövlət büdcəsinin, kommersiya banklarının daxili kredit resurslarının və beynəlxalq xarici investisiyaların vahid və koordinasiyalı strateji plan üzrə fəaliyyətindən asılıdır. İnnovativ maliyyə alətlərinin – dövlət-özəl tərəfdaşlığının genişləndirilməsi, "yaşıl maliyyə" mexanizmlərinin tətbiqi və regional sığorta-zəmanət sistemlərinin formalaşdırılması bölgəyə kapital axınını sürətləndirəcəkdir. Bu yanaşmalar Qarabağ iqtisadi rayonunu təkcə Azərbaycanın deyil, bütövlükdə Cənubi Qafqazın ən dinamik inkişaf edən, müasir və rəqabətqabiliyyətli iqtisadi mərkəzlərindən birinə çevirməyə imkan verəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev A., (2021), Dövlət maliyyəsi, Bakı: Elm nəşriyyatı.
2. Məmmədov Z.F., (2019), Bank işi və müasir bankçılıq, Bakı: Təfəkkür.
3. Həsənov R., (2020), Bank kreditləri və regional iqtisadi inkişaf, Bakı: İqtisad Universiteti Nəşriyyatı.
4. World Bank, (2022), Investment and Economic Reconstruction Report: Post-Conflict Recovery Strategies, Washington D.C.
5. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair Birinci Dövlət Proqramı, (2022), Bakı.
6. Şəkəreliyev A.Ş., (2021), Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər, Bakı.

FINANCING MECHANISMS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE KARABAKH ECONOMIC REGION

S.N. Jabrayilov

Azerbaijan University, Ceyhun Hajibeyli, 71, Baku, Azerbaijan

Abstract. The article comprehensively analyzes the financing mechanisms of socio-economic development in the Karabakh economic region in the post-conflict period. The hallowed role of the state budget and direct public investments in the restoration and reconstruction of the region, the potential of bank loans and other domestic financial institutions, as well as the possibilities of attracting foreign direct investments (FDI) are thoroughly evaluated. The research explores ways to stimulate entrepreneurial activity in the region, implement Public-Private Partnership (PPP) models, and utilize innovative green finance instruments. Finally, practical recommendations and theoretical proposals aimed at

improving the financial architecture and performance of the economic system in the Karabakh economic region are identified.

Keywords: Financing mechanisms, Karabakh economic region, public investment, bank loans, foreign investment, public-private partnership, green finance, regional development.